

“TEMELJI MUDROSTI O UREĐENJU SVIJETA”¹ HASANA KAFIJE PRUŠČAKA I NIKOLO MAKIJAVELIJEV “VLADAR”²

Muhamed FAZLOVIĆ

UDK 321.01:929 Machiavelli N.
321.01:929 Pruščak H.K.

SAŽETAK: Tekst predstavlja izlaganje s naučnog skupa “400 godina djela Hasana Kafije Pruščaka (1615.-2015.)” u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu i u metodološkom smislu komparativnog je karaktera. U uvodnom dijelu tekstu iznesena su općenita i uporedna biografska razmatranja Hasana Kafije Pruščaka, bošnjačkog autora i mislioca osmanskog zrelog doba i Nikole Makijavelija, predstavnika ranog evropskog renesansnog političkog previranja. Glavni dio rada tretira drugo poglavlje o “savjetovanju, istihari, mišljenju i razmišljanju” – Pruščakova najpoznatijeg djela *Temelji mudrosti o uređenju svijeta* i poglavlje “o vladarevim ministrima”, odnosno, poglavlje “koliko može sudbina u onome što je ljudsko i kako joj se možemo oduprijeti” iz *Vladara* Nikole Makijavelija. Namjera je da se na primjeru dvojice protagonista, bez detaljnih pretenzija, ukaže na osobeni stil i povijesno-geografsku pozadinu u promišljanju političko-društvenih motivacija i kauzaliteta, koji će dovesti do odvijanja suprotnih historijskih procesa i sadašnjih političkih zaključaka. U radu je sugerirano vraćanje pozornosti na važnost političkog savjetovanja s učenicima i upućenim mladima ljudima s ciljem razvijanja jedne politički i društveno odgovorne vizije.

Ključne riječi: Pruščak, Makijaveli, Temelji mudrosti, Vladar, savjetovanje, vizija, sudbina

Dvije biografije

Biografija ozrcali život i prilike vanjskog svijeta nekog važnog čovjeka, ali i samo njegovo djelo. Takav je slučaj s Hasanom Kafijom Pruščakom – jednim od najznačajnijih autora “osmanske Bosne iz druge polovine 16. i prve polovine 17. vijeka.” Prema autobiografskim podacima, Hasan Kafi ibn Turhan ibn Davud ibn Jakub

ez-Zibi el-Akhisari el-Bosnevi rođen je u Pruscu (Akhisar), negdje između 16. novembra 15. decembra 1544. godine. O periodu djetinjstva i posljednjih šesnaest godina njegova života ne raspoložemo s mnogo informacija, ali zato imamo dobre podatke o njegovom aktivnom životu i djelovanju. Hazim Šabanović tvrdi da je s dvanaest godina (1556.) otišao

na školovanje. Prema istom autoru, “početne nauke” završio je u rodnoj Bosni, najvjerovatnije je pohađao neku od tri tadašnje sarajevske medrese, a onda u maniru klasičnih tragalaca za znanjem odlazi u Carigrad gdje nastavlja školovanje u nekoj od carigradskih medresa. Tamo ostaje u službi i sluša predavanja iz oblasti islamskoga prava kod izvjesnog alima Kara-Jilana

¹ Citati pod navodnicima koji se odnose na Hasana Kafiju Pruščaka i djelo *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*, preuzeti su i temelje se na djelu: Ljubović, Amir i Nametak, Fehim (1983.), *Hasan*

Kafija Pruščak (Izabrani spisi), Sarajevo: SOUR Veselin Masleša.

² U tekstu smo se opredijeli za naziv *Vladar*, a ne *Vladalac* prema izdanju na srpskom jeziku dostupnom onlajn.

Citati iz dijelova *Vladara*, također su navedeni prema onlajn-izdanju dostupnom na: http://stres.a.gape.org/prenova_slo/Prenova_SLO/nikolaj_makiaveli_vladar.pdf

koga smatra “obnoviteljem islama 16. stoljeća i najvećim teoretičarem hanefijske pravne škole”. Nakon smrti Kara-Jilana postaje učenik izvjesnog Mula Ahmeda Ensarije kod koga sluša predavanja iz tefsira i metodologije islamskoga prava. Nakon devetnaest godina školovanja, deset u rodnome Pruscu i devet godina provedenih na studijama u Carigradu, 1575. se vraća u rodni Prusac gdje okuplja učenike, drži predavanja i piše djela. Već tokom studijskog boravka u Carigradu uviđa slabosti u oblasti obrazovnog sistema Osmanske carevine. Narednih osam godina drži nastavu, ali obavlja i ‘sudijski pripravnčki staž’ kod bosanskog mule kod koga ostavlja takav utisak da uskoro biva postavljen za prusačkog kadiju 1583. godine. Naredne godine iz njegove biografije posebno su važne, jer nam pružaju uvid u uži kontekst za nastanak njegovog najpoznatijeg djela *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*. Po isteku mandata na mjestu prusačkog kadije, službuje kao kadija i u drugim mjestima, odlazi u Meku na hadžiluk, nakon čega se naposljetku vraća u “neko mjesto pored Prusca” na kadijsku službu. Ovo je period kada Hasan Kafija, obilazeći Carevinu, koristi priliku da promatra izbliza stanje u različitim oblastima njenoga funkcioniranja. Biografi Hasana Kafije, niti sam Kafija ne navode razloge zbog čega se odlučuje priključiti sultanovoj vojsci u ratu protiv Austrijanaca kod Egra 1596., no elemente krize osmanskog vojnog sistema sigurno uviđa kada tvrdi da je u toj bici “počeo nered i obijest (sultanovih) namjesnika”. Krizu vojne nediscipline, odnosno ratnih vještina, tematizirat će u svome djelu *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*. Smatramo da se Hasan Kafija odlučio na ovaj poduhvat kako iz patriotskih tako i iz spomenute želje da se o stanju na terenu obavijesti iz prve ruke.

Svoje najčuvenije djelo *Temelji mudrosti o uređenju svijeta* Hasan Kafija izvorno piše na arapskome jeziku. Na jedan primjerak spomenutog djela skreće pažnju svoga zemljaka i “velikodostojnika Bošnjak Ibrahim-paše” prema čijem nagovoru prevodi i piše

turski komentar 1597. godine. Ovaj će djelo predočiti samome sultanu, a sultan će svojeručno potpisati ispravu kojom mu daje prusački kadiluk na doživotnu mirovinu. Spomenuta okolnost zemljakovog posredovanja zanimljiva je iz više razloga. Osim toga što nam ponešto sugerira o diplomatskom postupanju i patriotskoj solidarnosti, spomenuti čin nam potvrđuje poznate činjenice o istaknutim Bošnjacima u društveno-političkom životu Osmanske države. Hasan Kafija je napisao oko dvadesetak djela iz različitih naučnih oblasti, ali ostaje činjenica da je upravo zahvaljujući ovome djelu dobio prusački kadiluk kao nagradu. Znači li ovo priznanje da je i sam sultan bio saglasan sa sadržajem knjige i Kafijinom društveno-političkom analizom stanja u državi, ostaje nam nepoznato, ali znamo da se Hasan Kafija nakon pisanja spomenutog djela odlučuje djelovati lokalno; posvećuje se podizanju zadužbina u svome rodnome Pruscu, piše djela i učestvuje u još jednom vojnom pohodu u Ugarskoj. Preselio je 9. oktobra 1615. godine u rodnom Pruscu gdje je i ukopan.

Nije mi poznato da je neko nakon Prusćakove smrti došao na ideju da nazove neku nagradu po njemu, iako su “Prusćaci osnovali društvo Hasan Kafija, a ubrzo zatim podigli i dom kulture i nazvali ga njegovim imenom.” Rad tog udruženja će se, međutim, vrlo rano ugasiti. Iza Hasana Kafije ostalo je bogato rukopisno naslijeđe i njegova djela će i u budućnosti zasigurno biti predmet naučne valorizacije, ali, prema našem mišljenju, i neophodnih reaktualizacija. U vrijeme kada se pokreću različiti naučni programi i finansiraju mnogi projekti “leadership” provenijencije koji imaju za cilj obrazovanje i profiliranje budućih lidera, Kafijina ‘politička teorija’ koja ne izdvaja moral u političkom postupanju, zaslužuje da joj se pridaje pažnja u formaciji autentičnih lidera odanih temeljnim ljudskim vrijednostima.

S druge strane, Nikolo di Bernardo dei Makijaveli (3. maja 1469. – 21. juna 1527.) umalo savremenik našega

Hasana Kafije Prusćaka, bio je “tipični italijanski renesansni čovjek (*l'uomo rinascimentale*),” historičar, političar, diplomata, filozof i pisac. Zapadna politička nauka i teorija ga naziva “osnivačem moderne političke znanosti”. I u Makijavelijevom slučaju ne raspolazemo detaljnijim podacima o njegovome porijeklu, osim što se vjeruje da su Makijavelijevi bili potomci toskanskih markiza i čuvenih gonfalonera, tijela sastavljenog od devet uglednika grada-države biranog lutrijom i zaduženog za izbor vlade. Otac mu je bio ugledni advokat i pravnik. Za razliku od Hasan Kafije Prusćaka, Makijaveli je veliki dio svoga života proveo na pozicijama visokog službenika u ondašnjoj Firentinskoj republici i to s “odgovornostima u diplomatskoj i vojnoj službi”, a kada biva imenovan za zapovjednika firentinske milicije i sam učestvuje u odbrani Pize od združenih snaga papske države i španskih trupa. Makijaveli nije pisao djela iz oblasti teologije, ali je pisao komedije, karnevalske pjesme, poeziju; njegova lična pismena korespondencija poznata je u italijanskoj književnosti. Vrlo rano je pristupio učenju latinskog, gramatike, retorike, ali ne i grčkog jezika, iako je Firenca toga vremena bila središte grčke učenosti u Evropi. Makijaveli je živio u vrlo burnom vremenu kada su pape vodile osvajačke ratove protiv italijanskih gradova-država, koji su opet vodili ratove protiv moćnijih država onog vremena – Francuske, Španije, Svetog Rimskog carstva i Švicarske. I u Makijavelijevom vremenu fenomen vojne nediscipline uzima maha. Najamničke vojne gradova-država često su i oportuno mijenjale strane u sukobima, što je kao posljedicu imalo da su vlade ovih italijanskih polisa bile vrlo kratkotrajne.

Da bismo situirali *Vladara*, njegovo najpoznatije djelo, vrijedi spomenuti da se Makijavelijev društveno-politički ugled poklapa s reuspostavom firentinske republike 1494., a nakon protjerivanja dinastije Mediči, koja je vladala oko šezdeset godina ovim najbogatijim italijanskim polisom uz političku podršku papinske države.

U istom vremenu biva imenovan sekretarem Drugog ordinarijata Firentinske republike u periodu od 1498. do 1512. godine. Svoje najpoznatije djelo *Vladar (Il Principe)*, u dosl. prijevodu Princ) piše 1513. godine. Njegovi pogledi na vlast i na ulogu vladara općenito, bitno su određeni nestabilnom društveno-političkom klimom i stalnim borbama za vlast u ovom italijanskom polisu. Štaviše, 1502. i 1503. lično se osvjedočio u brutalnost vladavine Ćesare Borđe (1475.-1507.) i njegova oca, pape Aleksandra VI koji su zarad crkvenih interesa nastojali podvesti veći dio središnje Italije pod papinsku vlast. I njegove diplomatske misije u Rim, Španiju i na dvor Luja XII imali su bitnog utjecaja na sadržaj njegovog *Vladara*. Makijaveli je smatrao da država treba snažnog i "beskrupuloznog" vladara, odnosno političare koji bi snažno nastupali kako u odnosu na svoje podanike tako i u odnosu na neprijatelje. U njegovu vladanju, zarad vlasti, vladaru stoje i "nemoralna" sredstva na raspolaganju. Takav način vladanja i postupanja vremenom će dobiti izraz u nazivu "makijavelizam". Nakon povratka Medičijevih, Makijaveli pada u nemilost nove vlasti. Godine 1512. biva optužen za konspirativno djelovanje, osuđen i zatvoren. Makijaveli se pred kraj života povlači na svoje imanje gdje se posvećuje proučavanju i pisanju političkih rasprava. Umire 1527. u dobi od 58 godina, te biva sahranjen u Santa Kroće crkvi u Firenci.

Ono što smo spomenuli za Hasana Kafiju ne vrijedi i za Nikolu Makijavelija. Makijaveli u današnjem zapadnome svijetu ne uživa isključivo status "osnivača moderne političke teorije i prvog izraza real-politike"; njegova djela i biografija predmet su nepreglednih tumačenja, opravdavanja i zagovaranja. S Makijevalijevim inzistiranjem na snažnoj ličnosti vladara bi se mogli mnogi složiti, no izostanak principa u vladanju koji bi uvažavali temeljna prava i etičke vrijednosti građana imaju kao posljedicu autoritarne oblike vladavine. I pored toga, zapadni modeli vlasti zadržali

su pragmatičan stil vladanja koji nije završio u autoritarnim oblicima vladanja. Zapadni se svijet odlučio za sekularni oblik vlasti u kojem se pitanje dobra i zla ne postavlja kao kočnice političkom djelovanju.

Temelji mudrosti o uređenju svijeta (Usus al-hikam fi nizām al-'ālam) i Vladar (Il Principe)

Hasan Kafija Prušćak (1544.-1615./16.) bio je među prvima koji je uočio ozbiljne simptome krize u Osmanskoj državi. U prilog jednoj takvoj opservaciji piše moralno-etičku raspravu kojoj daje naziv *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*. Ovo Kafijino djelo, kao uostalom i spomenuto djelo Makijavelija, pripada popularnom žanru literature koji se u engleskom govornom području naziva "ogledalo za prinčeve odnosno kraljeve" (engl. mirror of kings, mirrors of princes), žanru literature prisutnome od starih vremena u literaturi mnogih naroda. I u muslimanskome dijelu svijeta prisutna je ovakovrsna literatura u kojoj se i kojom se hoće sugerirati i dati "uputstva vladaru kako da na što bolji način organizuje državu". U muslimanske pisce koji su dali vlastite doprinose ovakovrsnom literaturom spadaju imena Ibnul-Mukaffe, el-Farabije, ibn Rušda, Ibn Halduna, Nizamul-Mulka, Ibn Tejmije i dr. Spomenimo da je prvi prijevod rasprave na neki od evropskih jezika načinjen 1732. i to na francuski jezik. Na istome jeziku objavljen je i prvi prijevod 1824. godine, nakon čega se pojavljuju prijevodi na turski, mađarski, njemački i "srpskohrvatski" 1919. godine. U rukopisu koji je načinio za samoga sultana, svoj prijevod Hasan Kafija je i prokomentarisao i primjerima ilustrirao. Prvi i originalni tekst na arapskome jeziku pisan je rimovanom prozom, a turski prijevod je obogaćen i stihovima na perzijskom jeziku. Samo djelo podijeljeno je na uvod (mukaddimu), četiri poglavlja ili (usula) i na zaključak (hatima). U predgovoru sadržana je zahvala Bogu i njegovom poslaniku kao i riječi motivacije koje su Kafiju naveli da

napiše spomenuto djelo. Kafija kazuje da ga je "Bog nadahnua i otvorio mu srce da razmišlja o stanju u kojem se nalaze ljudi i o uzrocima njegove promjene". U uvodu Hasan Kafija govori "o potrebi uređenja svijeta." Prvi temelj/poglavlje sadrži upute "o načinu uređenja države i njenom trajanju"; drugo poglavlje koje ćemo i tretirati u našem radu je "o savjetovanju, istihari, mišljenju i razmišljanju"; treće "o nužnosti upotrebe ratnih sredstava, ratu, organizaciji vojske i podizanja njenog morala"; i četvrto poglavlje "o preduslovima za pobjedu i Božijoj pomoći za njeno ostvarenje, te postupcima koji za sobom povlače poraz". U zaključku se govori "o sklapanju mira i ugovora."

S druge strane, Makijavelijevo djelo sastoji se od predgovora, dvadeset i šest poglavlja različite dužine i posljednjim poglavljem kao posvetom u kojem je izložen apel za prihvatanjem teza sadržanim u tekstu. Naslovi poglavlja su sljedeći: "vrste vladavine i na koji način se zadobijaju; o nasljednim monarhijama; o mješovitim vladavinama; zašto se Darijeva kraljevina koju je Aleksandar zauzeo, poslije njegove smrti, nije pobunila protiv njegovih nasljednika; kako treba upravljati gradovima ili pokrajinama u kojima su, prije nego što su osvojeni, bili na snazi posebni zakoni; o novim državama koje se osvajaju oružjem i hrabrošću; o novim vladavinama koje se zadobijaju tuđim oružjem i srećom; o onima koji su zločinom došli do vladavine; o crkvenim državama; o rodovima vojske i o najamnicima; o pomoćnim, mješovitim i narodnim vojnicima; dužnost vladara prema vojsci; zbog čega ljude, a naročito vladare hvale ili kude; o darežljivosti i tvrdičluku; o svireposti i blagosti, da li je bolje da vladara vole ili da ga se plaše; kako vladari treba da drže riječ; kako izbjeći prezir i mržnju; da li su tvrđave i ostalo što vladari podižu korisni ili štetni; kako treba da se ponaša vladar da bi bio poštovan; o vladarevim ministrima; kako se treba kloniti laskavaca; zbog čega su italijanski vladari izgubili svoje

države; koliko može sudbina u onom što je ljudsko i kako joj se možemo oduprijeti; vapaj da se Italija probudi i oslobodi tuđina.

U turskome prijevodu Hasan Kafija posvećuje djelo sultanu Mehmedu III, nosiocu "hilafeta" i "sultanata". Već u činjenici same posvete vidimo razliku u odnosu na naziv *Vladar*, odnosno *Princ* kod Makijavelija. Hasan Kafija se obraća vladaru muslimana – simbolu vjerske i svjetovne vlasti jedne ogromne i stabilne države. Hasan Kafija nastupa s pozicije klasične ideje o islamskom učenjaku koji ima kao vjersku obavezu da savjetuje vladara u vladanju u ime svih i, po svemu sudeći, bez ambicija za ličnom društvenom promocijom. Adresat Makijavelijeve poslanice, naslovljene i posvećene Lorencu de Mediciju, jeste "novi vladar", odnosno prijestolonasljednik jednog italijanskog grada-države. U samoj posveti, Hasan Kafija na izvijestan način podsjeća sultana na njegovo pozvanje da se pobrine "da realno stanje Osmanskog carstva podredi i prilagodi islamskome redu i božanskome zakonu". Makijaveli pak u svome prologu veli da je njegovo djelo "najdragocjeniji poklon koji daje". Neki, tvrdi on, nude "drago kamenje", ali on nudi svoju "knjižicu" kao svojevrstan priručnik vladaru kojem želi da se "popne na visine koje mu sudbina predskazuje". U nastavku posvete, Makijaveli moli vladara da sa vladarske visine jednog dana "baci... pogled u nizinu" i pogleda samog Makijavelija "izloženog snažnim udarcima sudbine". Jasno je da Makijaveli želi posvetom pomilovanje i 'poziciju' unutar nove vlade.

U međuvremenu se vrijedi zaustaviti i zapitati se o tome u kojoj mjeri su navedena djela relevantna za naše doba. Može li se učiniti da se njima djeluje sugestivno na ljude koji danas predstavljaju i vladaju ljudima općenito, a muslimanima napose?! U našem izlaganju obratit ćemo pažnju na dio koji govori "o vladarevim ministrima", odnosno tretirat ćemo poglavlje u kojem Makijaveli problematizira pitanje "sudbine u onome što je ljudsko i kako joj se

možemo oduprijeti", te na taj način uspostaviti komunikaciju s drugim poglavljem Hasana Kafije u kome se govori "o savjetovanju, istihari, mišljenju i razmišljanju."

U drugom poglavlju, kroz primjer Poslanikovog, a.s., savjetovanja s ashabima, i kur'anskog naputka "Dogovaraj se Muhammede s njima (sa svojim drugovima) o svemu", Hasan Kafija želi sugerirati sultanu i današnjim političarima da se u stvarima od interesa za zajednicu, nužno savjetuju s ljudima koji su upućeni u vjeri i drugim oblastima ljudskog znanja, s ciljem da praksa savjetovanja postane izrazom političkog postupanja njegovih sljedbenika. U procesu savjetovanja, smatra Hasan Kafija, vladar odnosno vlast općenito, ne bi smjela nametati svoja mišljenja s pozicije moći, već se treba savjetovati s učenim ljudima na način koji bi minimizirao pogriješno političko postupanje. U tom smislu ilustrira tvrdnje stihovima: "Ne okreći lice od savjetovanja, učeni ljudi su rekli: savjetovanje, to je stalna dužnost državnika." U redoslijedu navoda, navodi riječi Muhammeda, a.s.: "Onaj ko se savjetuje, pomognut je." Zatim h. Omera: "Samo oni ljudi koji se međusobno savjetuju upućeni su na pravi put." Hasan Kafija navodi i riječi čuvenog vladara poslanika Sulejmana, a.s.: "Ne odlučuj se, sinko, dok ne upitaš za savjet, pa kada učiniš, nećeš se pokajati." Hasan Kafija hoće pospješiti i kulturu dijaloga u zajednici muslimana, pa veli, citirajući riječi poslanika Muhammeda, a.s.: "Nema nikakvog uspjeha gdje se ne savjetuje." Dalje nam prenosi riječi Hasana, sina Alijina, pa kaže: "Postoje tri vrste ljudi: čovjek, polučovjek i nečovjek. Čovjek razmišlja i savjetuje se, polučovjek je onaj koji razmišlja, ali se ne savjetuje, a nečovjek je onaj koji niti razmišlja niti savjetuje." Izbor navoda spomenutih osoba kao i samih osoba, prema našem mišljenju, nije nimalo proizvoljan. Bez pretenzije da procjenjujemo prisutnost predaja iz perzijske odnosno šiitske političke tradicije, Hasan Kafija se odlučuje za imena i preporuke vladara koji

su ostavili značajan trag u smislu državnicih sposobnosti i umješnosti u vladanju u povijesti islama. Zanimljivo je i to što Hasan Kafija molitvu usko veže i smatra važnim za proces savjetovanja, posebice onda kada se je neodlučno u stvarima koje su suštinski važne za zajednicu muslimana, pa veli: "Ko počne s istiharom, a nastavi sa savjetovanjem, sigurno je da neće zalutati." Hasan Kafija kao da hoće kazati da postoje interesi do te mjere važni za zajednicu muslimana, da njihova vitalna zaštita potrebuje susretište vladarevih vladarskih kapaciteta i Božije providnosti kroz konstantnu molitvu i oslanjanje na Boga. Makijaveli pak u poglavlju "o uticaju sudbine u ljudskim djelima u onome u čemu je čovjek kadar donositi odluke", sugerira razdvajanje i razgraničenje božanske, odnosno papinske sfere crkvenog uticaja od vladareve svjetovne sfere u sljedećim recima: "Poznato mi je da su mnogi mislili i još misle da je sve na svijetu u Božjim rukama i da zavisi od sudbine, da ljudi, svojom mudrošću, ne mogu da utiču na izmjene, da tu nema lijeka. Prema tome, mogli bismo pomisliti da se ne treba zanositi u želji da se ovlada životom...Nekad, kad o tome razmišljam, sklon sam da takvo mišljenje i sam prihvatim. Pa ipak, pošto ne možemo osporiti postojanje slobodne volje, mislim da treba prihvatiti da sudbina odlučuje o polovini naših dela, a ostalu polovinu ostavlja nama na raspolaganje." Ovakav i sličan rezon će svoj povijesni izraz naći u 'oslobađanju' od papinske i crkvene vlasti, a političko-pravni u sekularnom odvajanju religije od države.

Makijaveli, čini se, ne spominje instituciju organizovanog savjetovanja. U poglavlju "o tome da li je bolje da te vole ili da te se boje", nakon spominjanja Ćezare Borđe, nelegitimnog sina pape Aleksandra VI koji je navodno i sam inspiracija za pisanje *Vladara*, ima na umu represalije spomenutoga u njegovom jurišu na osvajanje vlasti, pa veli: "...Sada se nameće pitanje: da li je bolje da te ljudi vole ili da te se boje i obrnuto? Odgovor je da bi najbolje bilo i jedno i drugo, ali

pošto je teško te osobine sjediniti, to se treba odreći jednog ili drugog, sigurnije je da te se plaše nego da te vole.” Makijaveli ima na umu ne samo vladara koji nema namjeru da se savjetuje, nego autoritarnu vlast ili strahovladu koja se u političkom postupanju rukovodi zaštitom moći i očuvanjem vlasti po svakun cijenu. Na taj način vlast postaje sama sebi svrha, jer vlast interesuje opstanak na vlasti, ali ne nužno i dobrobit podanika odnosno građana. Za razliku od Makijavelija, kao što smo imali priliku vidjeti na primjeru savjetovanja, Hasan Kafija anticipira i današnje tekovine republike i demokratskih oblika vlasti sa svojim brojnim savjetničkim tijelima. U drugom poglavlju *Vladara*, u govoru o nasljednoj monarhiji, Makijaveli sugerira pozitivne tekovine nasljedne monarhije kada kaže da se “nasljednom vladaru pruža prilika da vrijeđa svoje podanike, ali za to ne bi trebao imati nekog razloga, jer je ionako više voljen, i ako ne bi zbog nekih neobičnih poroka bio omražen, podanici će mu biti privrženi.” Kao što vidimo, Makijaveli poručuje da je bolje da se građani političara boje, nego da ga vole, jer je strahovlada jedan od izraza opstanka na vlasti. I danas imamo slučajeva, čak i na lokalnom bosanskom političkom planu, da ljudi koji njegujući autoritarne stilove vladanja, začudno opstaju na vlasti. Hasan Kafija se odlučno usprotivljuje autoritarnom načinu vladanja kada kaže: “Nema nikakvog mišljenja u onoga koji je usamljen u svome mišljenju.” Ovo je poziv i na razvijanje kulture dijaloga gdje se svi ljudi osjećaju pozvanim da učestvuju u onome što se naziva i razumijeva u nazivu re(s)publika, tj., u stvarima od interesa šire javnosti.

U istome (drugome) poglavlju Kafijina djela, nailazimo na citate nekog pjesnika iz XI stoljeća u kojima se veli: “Savjetuj se još sa nekim kad te jednom nesreća zadesi, makar i sam savjetnik bio. Oko vidi i ono što je blizu i ono što je daleko, ali sebe vidi samo u ogledalu.” Posebno nam se čini važnim što Hasan Kafija uvažava mišljenje mladih ljudi u

procesu savjetovanja. U tom smislu citira riječi h. Omera koji bi, suočen s nekim teškim problemom, imao običaj pozvati mlade ljude radi savjetovanja; govorio bi: “Oni (mladi) su najoštromniji”. Prisjetimo se h. Omerovog poštovanje mladih ljudi. Poznat je primjer s Ibn Abbasom, r.a., kojeg je uobičavao uvoditi u visoko društvo i predstavljati ga svojim prijateljima. Na taj način h. Omer, ne samo da je cijenio mlade ljude i njihove potencijale, nego je htio primjerom pokazati da se mladim ljudima mora dati prilika u životu. U tom smislu Hasan Kafija citira riječi jednog mudraca pa veli: “Misao starca je poput istrošenog kresiva, a misao mladića poput novog, ukreše se i najlakšim dodiranjem.” Također kaže: “Svoju tajnu povjeri jednome, a savjetuj se s hiljadu.”

O neophodnosti razvijanja dobrih strategija u političkom djelovanju kaže: “Sa dobrom pripremom moguće je posao uraditi što nije moguće mačem i kopljem”, a citirajući riječi Ebu Džafera el-Mensura svome sinu, kaže: “Od mene ti je dvoje: ne govori, a da pri tom ne promišliš, i ne čini, a da pritom ne isplaniraš.” Hasan Kafija potencira razmišljanje i savjetovanje, ali ovime potencira i aspekte emocionalne inteligencije kao sposobnosti koja se redovno spominje u udžbenicima o liderstvu i formaciji uspješnih lidera.

Diplomatskoj aktivnosti pridaje veću važnost nego samome ratovanju, jer “razmišljanje oštri tupu sablju, a sablja ne oštri tupu misao.” Sličnom spoznajom rukovode se sve državne diplomacije u slučajevima kada se interesi ne mogu ostvariti ratnim putem. Moglo bi se zaključiti da Hasan Kafija ‘makijavelizira’ kada o ‘lukavstvu’ i taktičnosti kaže: “Ako ne možeš pobijediti, posluži se ratnim lukavstvom”, citirajući riječi Poslanika, a.s.: “Rat je varka.” Međutim, Hasan Kafija ima na umu vanredne okolnosti rata i ‘makijavelizira’ u slučaju činejnice rata. U mirnim vremenima Hasan Kafija preporučuje principijelno vladanje. U dodatku na drugo poglavlje u govoru o planiranju,

kaže da tri stvari ometaju planiranje u političkom djelovanju: ‘Mnoštvo saradnika koji imaju različita mišljenja; međusobna zavist saradnika zbog sujete; i slučaj kada se onaj koji se razumije u posao planiranja izmiče, jer mrzi onoga kome je potreban savjet.’ Citirajući riječi h. Alije tvrdi: “Nikako ne uključuj tvrdicu u savjetovanje, odvratiće te od dobra, a plašiti siromaštvom, niti kukavicu, učiniće te preslabim za poslove, ni pohlepnog, nahvaliti će ti pohlepu.”

U poglavlju “o vladarevim ministrima” i Makijaveli tvrdi da je za uspješno vladanje presudno da vladar ima dobre ministre i savjetnike, pa veli: “Izbor ministara dobrih ili hrđavih zavisi da li je vladar prilikom biranja bio dovoljno oprezan... Ljudi koji okružuju vladara, ogledalo su njegovog duha i razboritosti. Kad su sposobni i vjerni, možemo i njega smatrati mudrim, umio je da ocijeni njihovu sposobnost i zadobije njihovo povjerenje, ali kada to nisu, o njemu je nepovoljan sud, jer je hrđav izbor najveća greška.” Makijaveli nadalje tvrdi da postoji način da se vidi “kako se može upoznati (dobar) ministar”, pa kaže da “kad primijetiš da ministar više misli na sebe nego na tebe i u svemu što radi, traži samo korist za sebe, on nikad neće biti dobar saradnik i nećeš se moći na njega osloniti. Onaj koji obavlja državne poslove, nikad ne treba da misli na sebe, već uvijek na vladara...” U Makijavelijevoj političkoj teoriji, savjetnici prije da su u funkciji savjetovanja kako da se opstane na vlasti. U klasičnoj islamskoj političkoj teoriji funkcija savjetnika, najčešće učenjaka, korektivne je prirode. U tom smislu razumijevana je i Poslanikova, a.s., predaja koja kaže da je najveći izraz džihada onaj kada pravedni učenjak nepravednom vladaru kaže da je nepravedan. I pored toga, islamska povijest obilovala je i danas-dan obiluje učenjacima koji su u funkciji makijavelističkog opstajanja i podržavanja vlastima.

Pri kraju poglavlja o savjetovanju Hasan Kafija tvrdi: “Zaista kukavičluk, škrtost i pohlepa povezuju zlu kob.”

Hasan Kafijs tvrdi, a mi danas svjedočimo istu stvar, da su u njegovom vremenu zanemarene vrijednosti razmišljanja i savjetovanja. On upućuje dovu pa kaže: “Neka Bog uputi srca vladara i ministara najkorisnijim

savjetima učenjaka i mudraca i sjedini svojom milošću njihova srca.” U Pruščakovoj viziji političkog postupanja sjedinjena je vladareva vlast i učenjakova vizija. U vremenima kada ljudima nedostaje vizije i u nedostatku

istinskih vladara-vizionara, vizija se mora obezbijediti savjetovanjem s ljudima za koje mislimo da posjeduju neophodno znanje i viziju. Posebice se to odnosi na vremena političke krize i kolektivnih kušnji.

الموجز

كتاب “أصول الحكم في نظام العالم” لحسن كافي بروشتشاك وكتاب “الأمير” لنيكولو مكيافيلي

محمد فازلوفيتش

ألقي هذا البحث في اللقاء العلمي “عاما على أعمال حسن كافي بروشتشاك (٥١٦١-٥١٠٢) والذي أقيم في مكتبة الغازي خسرو بك في سراييفو، وهو من الجانب المنهجي ذو سمة مقارنة. يقدم الجزء التمهيدي من البحث مقارنة بين سيرة حسن كافي بروشتشاك، الكاتب والمفكر البوسناتي في عصر الازدهار العثماني، وبين نيكولو مكيافيلي، ممثل عصر التقلبات السياسية لدايات النهضة الأوروبية. ويعالج الجزء الرئيس من البحث الفصل الثاني ‘المشاورة والاستشارة والرأي والتدبير’ من كتاب “أصول الحكم في نظام العالم” الذي يعد أشهر مؤلفات بروشتشاك، وفصل ‘الحكام والوزراء’ وفصل ‘تأثير القدر فيما هو بشري والتصدي له’ من كتاب ‘الأمير’ لنيكولو مكيافيلي. والهدف من استعراض هذين المثالين، وبدون أي تحيز، الإشارة إلى الأسلوب والخلفية التاريخية الجغرافية في النظر في الدوافع والأسباب السياسية الاجتماعية التي ستؤدي إلى حدوث عمليات تاريخية متضادة وقرارات سياسية راهنة. ويلفت البحث الانتباه إلى أهمية المشاورة السياسية مع العلماء وأهل الخبرة من الشبان لتطوير رؤية سياسية مسؤولة اجتماعيا.

الكلمات الرئيسية: بروشتشاك، مكيافيلي، أصول الحكم، الأمير، المشاورة، الرؤية، القدر.

Summary

PRINCIPLES OF WISDOM FOR THE ORDER OF THE WORLD OF HASAN KAFI PRUŠČAK AND NICCOLO MACHIAVELLI'S PRINCE

Muhamed Fazlović

The article presents a lecture delivered at the conference on the occasion of “400 years of the legacy of Hasan Kafi Pruščak (1615.-2015.)” in Gazi Husrev-bey’s library in Sarajevo and in methodological sense it is of a comparative character. In the introduction part of the text we bring some general comparative biographical data of Hasan Kafi Pruščak, Bosnian author and a thinker of late Ottoman period and Niccolo Machiavelli, representative of early Renaissance political turmoil in Europe. The main part of the article deals with the second chapter of Kafi’s most renowned work *Principles of Wisdom for the Order of the World* about – “counseling, *istihara*, thinking and contemplation” and chapters “of the Princes ministers” or “how far reaching is the effect of fortune within a domain of human and how we can resist it” from Niccolo Machiavelli’s *Prince*. The intention was to point out, on the bases of these examples, without any further pretensions, to the individual style and historical and geographical background in contemplating political and social motivations and causes, that were to bring about different, or opposing historical processes and contemporary political conclusions. The article suggests that the attention has to be drawn to the significance of political consultations with learned and aware young people in order to develop a politically and socially responsible vision.

Key words: Pruščak, Machiavelli, Principles of Wisdom, Prince, counseling, vision, fait